

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE

DUA KAVRAMININ ÖNEMİ

The Concept of Prayer And its Importance During Childhood
from the Perspective of Religious Education

Esra TÜRK*

Özet

İnsanın, Allah'la kurduğu en önemli bağ olan dua, her zaman inancın bir ifadesi olarak insanın hayatında var olagelmıştır. Duanın birey üzerindeki olumlu etkileri gerek teorik gerekse tecrübi çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Duanın kul ile Allah arasında gerçek bir iletişim vasıtası olabilmesi ve bireye mânevî destek sağlayabilmesi; doğru bir dua anlayışının, dinî yaşantının temellerinin atıldığı çocukluk döneminden itibaren kazandırılmasına bağlıdır. Çocukların duaya karşı tutumlarını, yaşlara göre dua gelişiminin seyrini ve çocuk dualarının özelliklerini bilmek dua eğitimini daha sağlıklı bir biçimde gerçekleştirmeyi sağlar. Çeşitli araştırmalardan elde edilen veriler, ailenin ve din eğitimcilerinin doğru tutumlarıyla zaman içinde gelişecek olan dua anlayışının, çocuğun hem Allah'la iletişim kurarak dinî gelişimine katkı sağlayacağı hem de korkularla dolu olan çocukluk döneminde ruhsal gelişimine destek olacağını ortaya koymaktadır. Bu sebeple, çocukların gelişim dönemlerine uygun bir dua bilincine sahip olabilmeleri önemlidir. Bu bağlamda, bu makalede

- Duanın mahiyeti ve birey üzerindeki etkileri,
- Çocukluk döneminde duanın özellikleri,
- Dua eğitiminde dikkat edilecek hususlar incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dua Kavramı, Duanın Etkileri, Dua Eğitimi, Din Eğitimi, Çocukluk Dönemi

* Dr.; e-posta: esraturkk@gmail.com

Abstract

Being the most important connection between Allah and the human, prayer has always been included in the lives of people as an indicator of belief. Positive effects of prayer on individuals in both theoretical and experimental terms have been shown in various studies. The prayer can be a real communication way between human and Allah and can provide moral and material support if a true concept of prayer is thought since childhood when the foundations of the religious live is established. Acknowledging the attitudes of children toward prayer, the progress of prayer development per ages and embracing the features of children prayers ensures a healthier prayer education. Within the frame of findings from various studies it is seen that the concept of prayer which is to be developed with the correct attitudes of the family and religious educators will contribute to the religious development by providing a communication between Allah and the child and also support the spiritual development of the childhood which is full of fears. Therefore it is important for children to have a good knowledge of prayer appropriate to their development stages. In this context,

- a) The nature of prayer and its impacts of individuals,
- b) Features of prayers in childhood period and
- c) Points to consider in prayer education

are discussed in this article.

Key Words: The Concept of Prayer, The Effects of Prayer, Prayer Education, Religious Education, Childhood Period

Giriş

İster hak ister batıl olsun tüm dinlerde, insanın var olduğu her yerde duanın olduğu görülmektedir.¹ Dua, kul ile Allah arasında vasıtasız bir diyalog şeklidir ve insanın mutlak güç ve ilim sahibi olan Allah'a yönelme halidir.² Dua hem din duygusunun sağlıklı bir şekilde yaşanması ve davranışlara yansımada hem de ahlâkî bir kişiliğin oluşmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. İnsanın sınırsız arzularına karşı yetenek ve imkânlarının sınırlı olması, hayatı boyunca pek çok endişe verici durumla karşı karşıya gelmesi, her şeye gücü yeten, merhameti sınırsız olan bir varlığa dayanmasını, O'ndan yardım almasını zaruri hale getirmektedir.

¹ Osman Cilacı, *Psiko-Sosyal Açından İlahi Dinlerde Dualar*, s. 50-52; Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 76-106, 450-452; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 218.

² Pierre Marinier, *Dua Üzerine Düşünceler*, s.2; Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, s. 236.

İnsani bir gerçeklik olan dua etme ihtiyacı karşılanamadığında -ki bu genellikle kişinin nerede, nasıl ve ne şekilde dua edeceğini bilmemesinden kaynaklanmaktadır- pek çok farklı problem ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman kişi yetersiz kalma ve yanlış düşme endişesiyle yaptığı duadan tatmin olamamakta ve birtakım kalıp duaları ezberleyerek ya da birtakım yazılı dua metinlerini üzerinde taşıyarak dua etme ihtiyacını karşılamaya çalışmakta, bazen de kendisine dua edecek birine başvurma ihtiyacı hissetmektedir. Ancak bu davranışlardan hiçbirinin duanın gerçek mahiyetiyle örtüşmediği açıktır. Bu durum göstermektedir ki dua eğitimi önemli bir din eğitimi görevidir.³

İnsanın dua etme ihtiyacının sağlıklı bir biçimde karşılanabilmesi için dua eğitiminin çocukluk döneminden itibaren sistemli ve bilinçli bir biçimde yapılması gereklidir. Zira “Dinî yaşantıların temelleri büyük oranda çocukluk yıllarında atılmaktadır.”⁴ Dua, küçük yaşlardan itibaren çocuğun yavaş yavaş Allah ile aracsız bir biçimde iletişim kurmasına olanak sağlamakta, onun Allah’ın varlığını hissetmesini ve O’na yaklaşmasını temin etmektedir. Allah’la hakiki bir iletişimimin başlangıcı olan dua, dinî duygunun yaşanmasında ve geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmekte ve dua eğitimi sağlıklı bir din eğitimine zemin hazırlamaktadır.⁵ Bu sebeple duanın ve mahiyetinin, birey üzerindeki etkilerinin bilinmesi ve bu doğrultuda çocukluk döneminde dua eğitimi ile ilgili sonuçlara ulaşılması din eğitiminin sağlam temellere oturması açısından son derece önemlidir.

Bu makalenin amacı, yapılan araştırmalardan yola çıkarak, insan için önemli bir ihtiyaç olan dua kavramını ve birey üzerindeki etkilerini incelemek ve dua edebilme bilgi, duygu ve becerisini çocukluk döneminden itibaren kazandırabilmek için çocukluk döneminde duanın mahiyetini, gelişim seyrini, çocuk dualarının özelliklerini ortaya koyarak, çocukların gelişim dönemlerine uygun bir dua bilincine sahip olmalarını sağlayan belli prensiplere ulaşmaktır.

³ Cemal Tosun, “Dua Öğretimi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, s. 1-2

⁴ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dinî İnanç Gelişimi ve Eğitimi”, *AÜİFD*, s. 137; Beyza Bilgin, “Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dinî Kavramlar”, *Din Öğretimi Dergisi*, s. 28.

⁵ David Elkind vd., “The Child’s Conception Of Prayer”, *Journal For The Scientific Study of Religion*, s. 101-109.

1.Dua Kavramı

1.1.Duanın Tanımı ve Mahiyeti

Arapça bir kelime olan dua genel olarak; “çağırarak, birini bir şeye sevk etmek, davet etmek, birini isimlendirmek ve birini başkasına nispet etmek” anlamlarını taşımaktadır.⁶ Ayetler, hadisler ve İslâm literatürü çerçevesinde dua, “İnsanın Allah’a seslenmesi” ve “Allah’tan yardım talep etmesi”dir.⁷ Terim olarak ise dua; “Sınırlı, sonlu ve âciz olan varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu köprüdür.”⁸ Elmalılı Hamdi Yazır duayı, küçüğün büyükten, âcizin güçlüden ihtiyaç ve arzusunu ciddi olarak istemesi ve rica etmesi olarak tanımlar.⁹ Dua; kulun, kendi imkân ve gücünün yetersizliği, istek, korku ve endişelerinin çokluğu karşısında Allah’ın kudret ve rahmetinin sınırsızlığına dayanması; Allah’ın onu kötülüklerden koruyup iyiliklere erdirmesini istemesidir.¹⁰ Bu anlamıyla dua, bir taraftan insanın kendi ihtiyaç ve eksikliklerinin telafisini temin ederken, diğer taraftan insanı daha mükemmele ulaştıran bir diyalog vasıtası olarak karşımıza çıkar.¹¹

İnsan, özellikle sıkıntılı zamanlarında, kendinden güçlü gördüğü, kutsal bir varlığa sığınma ihtiyacı içindedir.¹² Varlığını benimsediği, kutsiyet atfettiği yüce varlık karşısında duyduğu saygı ve ümit sebebiyle kendisinden daha üstün olana durumunu arz etmek, onunla irtibat kurmak ister. Bu durumda dua, bir anlamda kişinin bütün varlığıyla Allah’a yönelişi olarak anlaşılabilir.¹³ Allah’a yönelme, dinin özü, temeli olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple dua bir anlamda, Allah’a imanın, inancın davranışa dönüşmüş şeklidir. Bu durumda din ile dua arasında bir ayrılmazlık, son derece güçlü bir birliktelik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

⁶ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid*, s. 495; Mehmet Soysaldı, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Dua*, s. 13- 16.

⁷ Fatiha, 1/5; Saffat, 37/100; Felak, 114/1-6; Bakara, 2/286; Buhari, Kader, 13; Müslim, Zikr, 18; Hasan Kayıklık, “Kur’an’daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.135-157, Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 244.

⁸ Osman Cilacı, “Dua”, *DİA*, IX, s. 529.

⁹ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, s. 7.

¹⁰ Adil Bebek, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, s. 13-14.

¹¹ Cilacı, “Dua”, s. 529.

¹² Köktaş tarafından yapılan araştırma dua edenlerin büyük bir kısmının (%30,4) sıkıntılı anlarda ve ihtiyaçları için dua ettiklerini göstermektedir. (M. E. Köktaş, *Dini Hayat*, s. 124).

¹³ Eva Da Vitary Meyerovitch, *Duanın Ruhu*, s. 48; Marinier, *Dua Üzerine Düşünceler*, s. 12.

¹⁴ Bebek, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, s. 39.

Bütün dinlerde temel bir unsur olan dua, insanoğlunun yaradılışında var olan ruhî bir ihtiyaçtır. Bu sebeple tarih boyunca bütün toplumlarda ve ilâhîya da beşerî dinlerde, insanların yaşadığı zorlukları, sıkıntıları, problemleri ve engelleri aşmada mânevî bir yardımbulmak ümidiyle mutlaka dua ettikleri, kutsal kabul ettikleri üstün bir varlık olmuştur.¹⁵ Araştırmacıların arkeolojik materyaller ve çeşitli edebî metinler üzerinde yaptıkları çalışmalar; bireysel ya da toplu halde, düzenli yahut da düzensiz, doğrudan veya aracılar vasıtasıyla, tabiat güçlerine, ata ruhlarına ya da çeşitli Tanrılara yönelik sözlü ve törensel birtakım duaların mevcut olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu duaların muhtevası farklı olmakla birlikte, benzer uygulamalar ve duanın etkileri her yerde müşahede edilmektedir.¹⁶ Dua konusunda yapılan ampirik çalışmalar, insanların büyük bölümünün, hatta Allah'ın varlığını inkar edenlerin bile zaman zaman dua ettiklerini göstermektedir. Buna göre; Ali Rıza Aydın'ın inkâr edenler üzerinde yaptığı bir araştırmada, deneklerin %48.68'i dua ettiklerini ifade etmişlerdir.¹⁷ M. Doğan Karacoşkun'un araştırmasında ise, dua etmenin dinî bir gerçeklik olduğuna inanma konusunda şüpheli olan deneklerin %83,3'ünün; duaya kesinlikle inanmayan deneklerin ise %20'sinin dua ettikleri belirlenmiştir.¹⁸ Bu durum din gibi duanın da evrensel bir olgu olduğunu göstermektedir.

Kur'an'da iki yüz kadar ayet doğrudan duayla ilgili olmakla birlikte tevbe, istiğfar gibi kulun Allah'a yönelişini ve O'ndan dileklerini ifade eden çok sayıda ayet de geniş anlamda dua kapsamına girmektedir. Kur'an'da yüzden fazla ayette peygamberlerin, diğer salih insanların veya toplulukların dualarından söz edilmiştir. Kur'an'ı Kerim dua ile başlayıp dua ile son bulur. “Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?”¹⁹ ayetinde de belirtildiği gibi dua insanın varlık sebeplerinden biri kabul edilir. Ayrıca Allah, kullarına çok yakın olduğunu, müminlerin dualarına mutlaka icabet edeceğini²⁰, kullarının kendisine inanıp güvenmeleri gerektiğini ve dua etmenin doğru

¹⁵ Asude Arıcı, “Ergenlerde Dinî Başaçıkma Yöntemi Olarak Dua”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, s. 529.

¹⁶ Cilacı, *Psiko-Sosyal Açıdan İlahî Dinlerde Dualar*, s. 50-52; Küçük&Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 76-106, 450-452; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 218.

¹⁷ Ali Rıza Aydın, *Dinî İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 214.

¹⁸ M. Doğan Karacoşkun, *Psiko-Sosyal Açıdan İman (Dinî İnanç)- Amel (Dinî Davranış)İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 48.

¹⁹ Furkan, 25/77.

²⁰ Mü'min, 40/60, “Ve Rabbiniz, bana dua edin, size icabet edeyim buyurdu.”.

yolu bulmalarında önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir²¹. Allah, sıkıntılardan kurtulmak için edilen dualara karşılık verdiğini çeşitli örneklerle açıklamakta, insanları dua etmeye teşvik etmektedir.²² Kur'an-ı Kerim, insanların dua etmelerinin onların özellikleri gereği olduğunu bildirmektedir.²³ Ayrıca duanın sadece insana özgü bir davranış olmadığı, aksine melek, cin, şeytan ve hatta evrendeki her şeyin Allah'a şu veya bu şekilde dua ettiği ifade edilmektedir.²⁴

Ayetlere genel olarak bakıldığında, Kur'an'da Allah'a nasıl dua edileceği hususunda insanlara yol gösterilir ve duanın muhtevası, amacı, biçim ve şekliyle ilgili pek çok konuda bilgi verilir.²⁵ Kur'an'ın tamamında duanın ne şekilde yapılması gerektiği meselesine açıklık getirilerek pek çok dua örneğine yer verilir.²⁶

Hadis külliyyatında da dua ile ilgili hadisler çok geniş yer tutar. Hz. Peygamber bizzat dualar etmiş, ashabına dualar öğretmiş ve uyuma-uyanma duaları, oturma-kalkma duaları, sefer duaları, yemek duaları, hafızayı güçlendirme duaları, üzüntü ve tasa halinde okunacak dualar, özel gün ve gecelerde okunacak dualarla duanın içeriğini tüm hayatı kapsayacak şekilde geniş tutmuş, duayı hayatın tamamına yaymıştır. Rivayetlerde dua "ibadetin ta kendisi özü ve halis olanı"²⁷ olarak tanımlanmıştır.

1.2.Duanın Birey Üzerindeki Etkileri

Dua, temelde bir ibadet ve insanın yaratıcısıyla bir tür diyalogu olsa da, aslında farklı düzeylerde yardım isteme, korunmayı talep etme, korkulardan ve kaygılardan kurtularak gerek bugünü gerekse yarını emniyet altına alma arzusunu yansıtmaktadır.²⁸ Her durumda dua bir talep ve yöneliştir. Duayı canlandıran anlamlı niyet, insan neye

²¹ Bakara, 2/186, "Kullarım sana beni sordukları zaman bilsinler ki şüphesiz ben onlara çok yakınım. Bana dua ettiğinde, dua edenin isteğine karşılık veririm. O halde, benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulabilsinler."

²² Enbiya, 21/83-91.

²³ Yunus, 10/12; İsrâ, 17/11; Lokman, 31/32; Fussilet, 41/49,51.

²⁴ Mü'min, 40/7; Cin, 72/2,16,20; Araf, 7/14; Hicr, 15/36; Sad, 38/7.

²⁵ Nisa, 4/32,117,134; Araf, 7/29,55,180; Yusuf, 12/86; Bakara, 2/200; Yunus, 10/12,22,106; İsrâ, 17/11; Mü'minun, 23/99,100,106,107; Kasas, 28/88; Fussilet, 41/51.

²⁶ Araf, 7/55, 205; İsrâ, 17,110; Ahzab, 33/41,42.

²⁷ Tirmizi, Dua, 1; Ebu Davut, Salat, 23.

²⁸ Asım Yapıcı, "Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 58.

ihtiyacı olduğunu bilmeseyse bile, “eksiklik şuuru”, yani acziyettir ve bu eksikliğin doğurduğu gerginlikleri gidermek için dile getirilir.²⁹ Tabiattaki olayları yeterince açıklayamamak, hayatın gayesini ve yaratılış hikmetini kavrayamamak, ölüm ve sonrasına dair belirsizlikler, hayatın olumsuzlukları ve başarısızlıklar zaman zaman bireyin çatışmalar yaşamasına ve kendisini çaresiz hissetmesine sebep olmaktadır. Bu durumda insan için en büyük dayanak kendinden daha güçlü, yüce bir varlığa dayanmak, aczini O’na bildirmektir.

“Her ne sebeple olursa olsun, ihtiyaçlar ve istekler karşılık bulmadığı sürece kişide baskı oluşturmaya devam eder.”³⁰ Dua eden kişi bir yandan birçok ihtiyacını, problemini dile getirirken, bir yandan da bunlarla baş edebilmek için gücü ve kudreti sonsuz olan varlıktan yardım talep etmektedir.³¹ Dua, beraberinde eylemi getirmektedir. Çünkü her gün problemleri için dua eden kimse, çözüm üretmek için daha fazla gayret göstermektedir.³² Böylece dua, aktif tutuma geçişi teşvik eden bir unsur haline gelmektedir. Duaya yönelen kimsenin psikolojisinde, söz konusu olayın gerçekleşeceğine dair bir istek ve irade meydana gelir.³³ Bu şekilde dua, içsel enerjiyi niyet haline dönüştürme gücüne sahip olur. Dua ederek birey bir başkasına değil, içsel dayanaklarına başvurarak imkânlı olan isteklerini başlatma gücünü kendisinde bulabilir.³⁴ Bu yönüyle dinî inanç sisteminde dua, kendini ifade edebilme, yardım ve himaye görme gibi kendini aşma ile sonuçlanan psikolojik bir olgunlaşmanın itici gücü olarak önem kazanır.³⁵

Gerek teorik gerekse tecrübî gözlemler duanın çok yönlü psikolojik etkileri olduğunu ortaya koymaktadır.³⁶ Dua, insanın duygularını, algılarını, davranışlarını, ruhî

²⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 213.

³⁰ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 280.

³¹ Kayıklık, “Kur’an’daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 157-158.

³² Dale Carneige, *Üzüntüsüz Yaşama Sanatı*, s. 114.

³³ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s. 257.

³⁴ Yurdagül Mehmedoğlu, “Dualarında Çocuk”, *Ekev Akademi*, s. 147-148.

³⁵ Muharrem Evirgen, *Dinî İnanç ve İbadetlerin Stres Üzerindeki Etkisi*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), s. 54.

³⁶ Özlem Özdoğan, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, *AÜİFD*, s. 127-141; Arıcı, “Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, s.553; Elif Batman, *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkma Kader İnançının Rolü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Mustafa Koç, “Dua ve İbadetin Ergenlerin Ruh Sağlıklarına Etkileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmî Dergi*, s. 80; Halil Apaydın, “Ruh-Sağlığı Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, s. 67.

ve bedenî sağlığını, hatta maddi olayları değişikliğe uğratan etkiler yapabilmektedir. Ancak, dua eden kimsenin elde edeceği psikolojik değerlerin, bütünüyle o kişinin inancına bağlı olduğu da bir gerçektir.³⁷ Şahsiyetin yapılandırılmasında önemli etkileri olan duanın, fert üzerinde olumlu etkilerinin görülebilmesi için süreklilik kazanması önemli bir faktördür.³⁸ Bununla birlikte belli zamanlarda dua etmenin bile birey üzerinde olumlu etkiler meydana getireceğine dair araştırmalar da mevcuttur. Bilişsel gelişimleri eşit olan bireyler arasında yapılan araştırmalarda, karakter ve ahlâkî değerlerin, ara sıra dua edenlerde bile hiç etmeyenlere oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda dua, kişide zihnî, mânevî ve ahlâkî güçlerin daha iyi kullanılmasına, ümit ve inancın canlanmasına, endişe, sıkıntı ve korkunun yatışmasına ve kişiliğin en üst seviyede bütünleşmesine yardımcı olan bir etkiye sahiptir.³⁹

Dua, “insan ile Allah arasında bir haberleşme ya da iletişim”⁴⁰ olarak da tanımlanmaktadır. Aslında bu haberleşme ve iletişim tek yönlü gibi görünse de, sadece dua eden tarafından anlaşılacak bir yol ile Allah’ın buna cevap vereceği beklentisi ve umudu vardır.⁴¹ Umut edebilme gücünü canlı tutan dua, bireyi kötümser düşüncelerden ve umutsuzluk düşüncesinden koruyucu bir işleve sahiptir.⁴² Böylece dua, kişinin dayanma ve direnme, güçlüklerle baş edebilme gücünü arttırarak, umutsuzluğa düşmesini engelleyici bir unsur haline gelmektedir. “Dua, bireyin kendisinde sabır, tevekkül ve kararlılık gibi ahlâkî duyguları geliştirerek moral değerlerine de katkı sağlamaktadır.”⁴³

Duanın kaygı, stres, anlamsızlık, boşluk ve yalnızlık gibi çağımızın önemli ruhsal hastalıklarına karşı ruh sağlığını olumlu şekilde etkilediği ve kişiliği geliştirdiği artık önemle vurgulanmaktadır. Duanın, stres ve depresyon riskini azalttığını, kaygı düzeyini düşürdüğünü, dua eden bireylerin etmeyenlere göre günlük problemlerin

³⁷ Hökeleklî, *Din Psikolojisi*, s. 227.

³⁸ Ali Şeriatî, *Dua*, s.35; Alexis Carrel, *Dua*, s. 27.

³⁹ Hökeleklî, a.g.e, s. 231.

⁴⁰ Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, s. 236.

⁴¹ Hökeleklî, a.g.e, s. 212; (Zeynüddin tarafından yapılan çalışmada, duanın psikolojik faydasına inanların oranı %92 olarak tespit edilmiştir.) Zeynüddin, Aslan, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), s. 39.

⁴² Nurten Kimter, “Dinî İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, s. 183-208.

⁴³ Fikret Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, s. 44.

meydana getirdiği stres ve kaygı ile daha rahat başa çıkabildiklerini gösteren pek çok araştırma mevcuttur.⁴⁴ Ayrıca, dua kişiye güçlüklerle katlanma, her türlü olumsuzluğu olumlayabilme ve başarıya doğru yönelme-arzu duyma gücü vermektedir.⁴⁵ Hiçbir gayretin fayda vermediği durumlarda bile dua, duaya yönelen ferdin Allah'ın iradesine teslim olmasından kaynaklanan psikolojik bir tatmin yaşamasını sağlar. Bu tatmin bunalıma düşmeyi engelleyici bir role sahiptir.

Aydın'ın yaşamı sürdürmede dinî inancın rolünü inceleyen çalışması, insanları yaşama bağlayan sebepler ile zor zamanlarda duaya yönelme ve duadan olumlu etkilenme arasında olumlu yönde anlamlı ilişkiler ortaya koymuştur. Yaşama dair daha fazla sebep bildiren grubun zor zamanlarda duaya daha fazla yöneldiği ve duanın sıkıntılarını daha fazla hafiflettiğini algıladıkları görülmüştür.⁴⁶ Genellikle mânevî çöküntüler, depresyon gibi rahatsızlıklar ümitsiz ve çaresiz kalmış kimseler arasında daha fazla yaygındır. İnsan içinde bulunduğu sıkıntılı durum karşısında bir çıkış kapısı bulamadığında ruhî dengesi tehlikeye düşer. Oysa “Allah inancı hem ümitsizlik, sıkıntı, korku ve endişe durumlarında insana yardım edecek kudretli bir güç, hem de sevinç ve mutluluk anlarında insanın şükran ve sevgi ifadelerini sunabileceği ilahî bir güçtür. Böylece insan hem duygusal taşkınlık hem de çökkünlük durumlarından kurtulur ve dengeli bir özellik kazanır.”⁴⁷

Kişinin mânen yücelip, zihnen ve bedenen güçlenmesine, sıkıntı ve korkularından kurtulmasına, tahammül gücünün ve mücadele azminin artmasına, kendini ifade edebilmesine destek olan duanın, bu işlevlerini tam olarak yerine getirebilmesi için küçük yaşlardan itibaren doğru bir dua anlayışının kazandırılması, sistemli ve bilinçli bir biçimde dua eğitiminin uygulanması gerekmektedir.

⁴⁴ Recep Yaperel, *Yirmi -Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dinî Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 111; Mustafa Koç, *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.126; C.G. Ellison, “Race, Religious Involvement And Depressive Symptomatology In A Southeastern U.S. Community”, *Social Science and Medicine*, s. 1561-1572.

⁴⁵ Akif Hayta, “İbadetler ve Ruh Sağlığı”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, s. 166.

⁴⁶ Özlem Güler Aydın, *Yaşamı Sürdürmede Dini İnancın Rolü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 131.

⁴⁷ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, s. 245.

2.Çocukluk Döneminde Dua Kavramı

Dua, dinî duygunun geliştirilmesinde duyguların eğitilmesi ile ilgili önemli uygulamalardan biridir. Dua eğitimi, bir yandan çocuğun Allah'ın varlığını hissetmesine ve O'na yaklaşmasına olanak sağlarken bir yandan da korkularla dolu olan çocukluk döneminde emniyet ve güven hissinin gelişmesine yardımcı olur ve çocuğa içsel bir destek sağlar. Çocuğa niçin ve nasıl dua etmesi gerektiğini öğretme, onun Allah ile iletişiminde anahtar rolündedir. “Duanın hem içten gelen bir güdülenmeyle yapılması hem de sosyal çevreden gözlemlenen şekil ve ifade tarzlarına sahip olması, çocukluk dönemine yani dinî inanç ve tutumların oluşum sürecine dikkat etmeyi gerektirmektedir.”⁴⁸

Çocuklar başlangıçta dinî kavramların muhtevasını tam olarak anlayamasa bile onların dualara ve ibadetlere karşı ilgileri yüksektir. Araştırmalardan elde edilen veriler, çocukların Allah'ı sevdiklerini ve O'na yakın olmak istediklerini, bu yüzden dinî pratikleri öğrenmek ve uygulamak eğiliminde olduklarını göstermektedir.⁴⁹ Birçok çocuk dua etme tecrübesini yaşamaktan hoşnut olmanın yanı sıra büyükleriyle birlikte duaları tekrar eder ve bazı kalıp duaları ezberler. Dua, çocuğun bilfiil katılımda bulunduğu ve bu manasıyla belki de çocuk ruhuna ve çocuğun heyecan gelişimine en uygun ibadettir.⁵⁰ Nitekim çocuk fantezileri ve düşleri, dua içerisinde kendilerine yeni açılımlar sağlayarak ifade biçimine geçerler. Bu da çocuğun gerçek dünya ile iç dünyası arasında bir köprü kurması anlamına gelir.⁵¹

Gelişim seyrinde olan çocuk kendisini çok güçsüz ve yardıma muhtaç hisseder. Onun varlığını devam ettirebilmesi ve toplumda kendisinden beklenen yeri bulabilmesi için yetişkinlerin yardımına ihtiyacı vardır. Çocuk da bunun bilincindedir ve zamanla bunu daha yakından hisseder. Etrafındaki kimselerin gücünün sınırlı olduğunu öğrendikçe zamanla onların da yetersizliklerini kavrar. Böylece çocuk dua sayesinde en

⁴⁸ Yapıcı, “Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 63.

⁴⁹ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 74,100; Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, s. 102; Mustafa Öcal, “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma”, *UÜİFD*, s. 71.

⁵⁰ Yurdagül Mehmedoğlu, “Bir Eğitim Sorunu Olarak Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, s. 121; Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 74.

⁵¹ Yurdagül Mehmedoğlu, *Erken Çocuklukta Din ve Ahlâk Gelişimi*, s. 351.

kuvvetli insanların, hatta anne ve babasının bile yapamayacaklarını yapan bir yardımcıyla iletişim kurmuş olur. Çocuk sonsuz kudret sahibi Allah'a inanmakla kendisini güçlenmiş ve emniyette hisseder Çocuk rahatlatıcı, sakinleştirici ve umutlandırıcı bir inanç ile Allah'a isteyerek ve samimiyetle bağlanır. Böylelikle çocukta büyük bir dinî hazırlık meydana gelir. Allah'a inanmak üzere tecrübeler veya başka türlü etkiler onun temayüllerinin, alakalarının uyanmasına ve mânevî dünyaya çevrilmesine sebep olur.⁵² Çocuğun ruhunda zaten mevcut olan inanma, bağlanma ve güvenme ihtiyacı; dua etmeyi öğretme, yaşına uygun ibadetlere teşvik etme gibi yöntemlerle pekiştirilebilir. İhtiyaçlarını karşılayan, her dilediğini yapabilecek bir varlığa inanma, çocukların kendi sınırlarını daha iyi tanımalarına ve her şeyin üstesinden kendi başlarına gelemeyeceklerini anlamalarına yardımcı olur. Onların korkularıyla ve arzularıyla kendilerinin baş edebilecek durumda olmadıklarının farkına varmaları, onları her şeye gücü yeten bir yaratıcı arayışına iter. Bu arayış dinî duygunun oluşması açısından oldukça önemlidir.

Dua ederek çocuk, yaratıcı güce sığınma, sıkıntılı anlarında kimseye söylemediklerini O'na açma fırsatı bulur. Allah ile vasitasız kurulan bu bağın, onun kendini gerçekleştirmesinde önemli bir işlevi olur.⁵³ Dinin ve dindarlığın yararlarını tecrübe ederek görür ve yaşar. Kendisini en güçsüz anında yalnız bırakmayan mânevî gücün farkına varır.⁵⁴ Diğer dinî yaşantılar gibi dua ile erken yaşlarda karşılaşması ona duygusal bir zenginlik kazandırır. Kendisine yardımcı olabilecek yetkin bir varlığa inanma çocuğun ümitsizlik, karamsarlık gibi duygulardan kurtulup iyimser bir karakter oluşturmasına yardımcı olur. Öfke, düşmanlık gibi olumsuz duygularla her şeyin karşılığını adil bir şekilde veren Allah inancı aracılığıyla baş edebilir. Sorunlarıyla Allah'ın yardımı ile baş edebileceği inancının pekişmesi, olumsuz duyguların meydana getirdiği psikolojik ve bedensel etkileri azaltır. Ayrıca Allah'la iletişim halinde olduğunu bilen, onun her yaptığını gören, işiten bir Allah'a inanan çocuk zamanla yanlış davranışlardan uzak durma gayreti gösterir.

⁵² Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, s.129-135; Beyza Bilgin, "Çocuğun Manevi Eğitimi", *Din Öğretimi Dergisi*, s. 29.

⁵³ Yurdagül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, s. 84-86.

⁵⁴ Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, s. 138.

Dua uygulamasının zamanla yaşam tarzı haline dönüşebilmesi için küçük yaşlardan itibaren çocuklara hem bir öğrenim süreci içinde sunulması hem de onların yaşayarak duanın anlamını idrak edebilmelerine olanak sağlanması gerekir. Başlangıçta çocuğun sadece ihtiyaçlarını karşılamak için başvurduğu bir uygulama olan dua, ileriki yaşlarda daha samimi ve içten gelerek yapılabilecek olan bir ibadetin yerini alarak, Allah ile kul arasında gerçek bir iletişim aracına dönüşür.⁵⁵ Bu suretle dua, çocukluk döneminde dinî duygunun gelişiminde ve ahlâkî bir kişilik geliştirmede önemli fonksiyonlar icra eden çocuğun din ve duygu eğitiminde vazgeçilmez bir unsur haline gelmektedir.

2.1.Çocukların Dualarının Özellikleri

Çocuklar arasında sıkça görülen bir eylem olan dua, onların namazdan sonra en net isimlendirdikleri ibadettir. Çocukluk döneminde dua, kişisel kanaatlerin, heyecanların, beklentilerin, isteklerin ve şikâyetlerin Allah'a sunulması olarak algılandığı gibi bir korunma ve savunma aracı olarak da tecrübe edilir.⁵⁶ Okul öncesi ve ilköğretim çağı çocukları Allah'ı; besleyen, büyüten ve özlemini duyduğu isteklerini yerine getiren, dileklerini kabul eden, zorluklardan ve tehlikelerden koruyan, güvenilir bir sığınak olarak görürler. Çocuklar Allah'a dua edip, namaz kıлып, oruç tuttıkları takdirde isteklerinin daha çok yerine geleceğine inanırlar.⁵⁷ Karacoşkun'un okul öncesi dönem çocuklarının dua etme davranışıyla ilgili yaptığı araştırmada, çocukların büyük çoğunluğunun (%91.89) dua konusunda olumlu davranışa sahip olduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Çocuklara dua kavramı sorulduğunda çoğunluğunun bu kavrama yabancı olmadıkları, bazılarının zor durumda kaldıklarında, bazılarının ise isteklerinin karşılanması için dua ettikleri görülmektedir. Çok yaygın olmamakla birlikte bazılarının da, yaptıkları hatadan af dilemek için dua ettiklerini görmek mümkündür. Diğer yandan

⁵⁵ Elkind, "The Child's Conception Of Prayer", *Journal For The Scientific Study of Religion*, s. 101.

⁵⁶ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, s. 83.

⁵⁷ Öcal, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma", *UÜİFD*, s. 79.

⁵⁸ M. Doğan Karacoşkun, "Okul Öncesi Çocuklarda Dua", *CÜİFD*, s. 111.

gece yatarken, ibadet yerlerinde, yemeklerden önce veya sonra gibi belirli zaman dilimlerinde düzenli bir şekilde dua edenlerin olduğu da görülmektedir.⁵⁹

Çocuklara ait duaların genellikle çok iyi tanıdıkları biri ile konuşur gibi çok içten, kısa, samimi ve tabii şekilde yapıldığı yani çocuklara özgü olduğu söylenebilir. Hatta çocukların çoğu zaman Allah'la konuşur ya da derdini paylaşır gibi dua ettikleri de gözlemlenmektedir. Yani duanın, çocuğun bir nevi Allah ile konuşması olduğu söylenebilir. Bu konuşmada bazen istek ve dileklere kavuşma arzusu olduğu gibi, bazen de çocuk arzularına kavuşunca “Teşekkürler Allah'ım” ya da “Çok şükür” gibi ifadelerle Allah'a şükreder, ya da O'na sevincini ifade edebilir. Hayatın sürdürülebilmesi ve sevdiklerinin korunması, açlık korkusu, ölüm, kaza, hastalık, işlenen bir suç vb. gibi felaketlerden veya korkulardan kurtulmak, çeşitli biyolojik ve duygusal ihtiyaçların karşılanması, özlenen veya elde edilmek istenen şeylere kavuşmak çocukların dualarında en sık rastlanan temalardır.⁶⁰ Çocuklar kaygılarını, sıkıntılarını, isteklerini ve günlük hayatta ifade edemedikleri taleplerini dua esnasında rahatça ifade edebilirler. Bu sebeple çocukların dualarındaki ifadeleri anne-babalara ve eğitimcilere çocukların istekleri, ihtiyaçları ve sorunları hakkında ipucu verir.

Elkind ve arkadaşlarının 160 çocukla yaptığı birebir görüşmeler bize çocukların dua anlayışlarıyla ilgili fikir veren en önemli araştırmalardan biridir. Bu araştırmanın sonucunda, 5-12 yaş döneminde çocukların dua gelişimlerinin yaşla bağlantılı olarak üç evreye ayrıldığı tespit edilmiştir. Buna göre 5-7 yaş arasında görülen birinci evredeki çocuklar daha belirsiz ve yüzeysel bir dua anlayışına sahiptirler. Bu dönemde çocuklar her ne kadar duanın Allah'la ilgili bir kavram olduğunun farkında olsalar da yetişkinlerin anladığı manada bir dua anlayışına sahip değildirler. Tüm çocukların hatta hayvanların bile dua ettiklerine inanırlar.⁶¹ 5-7 yaş döneminde çocuklar oldukça benmerkezcidirler; nitekim bu dönemde dua, maddi şeyler elde etmenin bir aracı olarak görülebilmektedir.⁶² Çocuklar, Allah'ı tıpkı anne babaları gibi, bir şey isteyince yerine getirecek bir kimse gibi düşünürler. Bu yaş dönemindeki çocuklar isteklerinin yerine

⁵⁹ Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, s.73; Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, s.18; Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 74.

⁶⁰ Konuk, *a.g.e.*, s. 83; Selçuk, *a.g.e.*, s. 75,83; Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 183.

⁶¹ Elkind, “The Child's Conception of Prayer”, *Journal For The Scientific Study of Religion*, s. 101-109.

⁶² Ralph W.Hood vd., “Dinî Gelişim Kuramları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, s. 206.

getirilmesi için Allah'ı ikna etme eğilimi taşır, dualarının gerçekleşeceğine yürekten inanır⁶³ ve dualarının karşılığını hemen görmek isterler.

Karacoşkun, okul öncesi dönem çocuklarının yaklaşık %67'sinin kendileri için yaptıkları dualarda, (oyuncak, bisiklet, bilgisayar, büyümek vb.) kendi ihtiyaç ve arzularını dile getirdiklerini ifade etmiştir. Ayrıca çocukların başkaları için yaptıkları dualarda da yaklaşık %52'sinin somut ve kişisel taleplerde bulunduğu, oyuncak, giysi, çikolata gibi maddi şeyler istedikleri ortaya çıkmıştır. Bu dönem çocuklarının dualarında daha çok maddi şeylere yönelmeleri, zihinsel gelişim açısından soyut düşünme becerilerinin yeterince gelişmediğinin bir göstergesidir.⁶⁴ Kalevi Tamminen ve Kari E. Nurmi de, ergenlik çağına kadar istek duasının ön planda olduğunu vurgulamaktadır. Allah'la konuşma ve O'na güvenme bu yaş döneminde genel olarak ikinci derecede en popüler özellik iken yaşça en büyük ergenler (yaklaşık 16-20 yaş arasında) arasında duanın en sık söz edilen özelliği olmuştur.⁶⁵

7-9 yaşları arası ikinci evredir. Bu evrede çocukların dualarında gözle görülür bir ilerleme söz konusudur. 7-9 yaş çocuklarının dualarında kişisel istekler azalmaya başlamıştır. Bunun yerine şükür dualarına doğru bir yöneliş görülmektedir. Ancak yine de bu dönemde dualar belli ölçüde somut özellikler taşımaya devam etmektedir. Artık bu dönem çocukları dua ettiklerinde istedikleri her şeyin gerçekleşmediğine inanır ancak bu durumun kötü bir şey olmadığını da farkındadırlar.⁶⁶

7-9 yaş grubu çocuklarının dua ve ibadet konularına ilgisi çok yüksektir. Çocuklar, bu yaşta büyükleri taklit eder ve onlar gibi dua etme denemelerine girer.⁶⁷ Bu dönemde birçok çocuk, işlem öncesi dönemden somut işlemler dönemine geçiş aşamasında olmasının da etkisiyle, daha spesifik ve karmaşık bir din dilinde düşünmeye ve konuşmaya başlar. Duaları da bu doğrultuda karmaşık bir yapı gösterir. Hayal gücünün gelişmesi, duygusal ve zihinsel düşünme dua anlayışlarında farklılaşmalara yol

⁶³ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, s. 109; Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, s. 18, Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, s. 73.

⁶⁴ Karacoşkun, "Okul Öncesi Çocuklarda Dua", *CÜİFD*, s. 120.

⁶⁵ Kalevi Tamminen-Kari E. Nurmi, "Gelişimle İlgili Teoriler ve Dinî Tecrübe-I", *ERUİFD*, s. 81-82.

⁶⁶ Elkind, "The Child's Conception Of Prayer", *Journal For The Scientific Study of Religion*, s. 101-109.

⁶⁷ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 100.

açar.⁶⁸ Bu evrede kalıplaşmış dualar azalmaya, içinden geldiği gibi dua etme eğilimi artmaya başlar.

9-12 yaş arasındaki çocuklar daha soyut bir dua anlayışına sahiptir. Bu dönemde dua, Allah'la insan arasında başkalarıyla konuşulamayan şeyleri de kapsayan, özel bir iletişim olarak tanımlanır. Yaşın artışıyla birlikte, duanın içeriği benmerkezcilikten isteklerden (oyuncak, şeker vb. gibi) daha insancıl, özgeci değerlere (dünyada barışın tesis edilmesi gibi) dönüşür. Artık dua daha derin ve tatmin edici bir eylem haline gelir.⁶⁹ Asım Yapıcı tarafından yapılan çalışma, yaşın ilerlemesiyle duaların içeriğinin farklılaşmasını net bir biçimde göstermektedir. Bu çalışmada, yöneltilen “Niçin dua edersiniz?” sorusundan hareketle onları dua etmeye sevk eden faktörler şu şekilde sıralanmıştır.

-Allah'tan yardım isteme,

-Sağlıklı olma ve kötülüklerden korunma başta olmak üzere bireysel taleplerin gerçekleşmesi,

-Ailenin sağlıklı, mutlu ve huzurlu olmasını isteme,

-Allah ile iletişim kurma ve içsel huzur,

-Dinî açıdan dua etmenin bir gereklilik, ibadet ve sevap olduğu düşüncesi,

-Allah'a şükretme,

-Günahların affedilmesi ve uhrevî mutluluk arzusu,

-Tüm insanların iyiliğini isteme ve kolektif huzur.⁷⁰

Piagetçi geleneğe dayalı Goldman'ın dua kavramı da, yaşla birlikte dua anlayışında meydana gelen gelişime işaret etmektedir. Goldman'ın üç evresinde sihir kavramı merkezdedir:

⁶⁸ Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, s. 208.

⁶⁹ Elkind, a.g.e s. 101-109.

⁷⁰ Yapıcı, “Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 71-73.

1. Sihirli evrede (yaklaşık 9 yaşına kadar) dua, diğer faktörler olmaksızın olayların tek sebebi olarak görülmektedir. Çocuk duasına derhal karşılık verilmesini beklemektedir.

2. Yarı sihirli evrede (9-12 yaş arası), çocuk duanın dışındaki diğer başka faktörlerin olaylar üzerinde bir etkiye sahip olduğunu düşünmektedir.

3. Sihirli olmayan dinî evrede (12 yaş ve sonrası) çocuklar duanın bir etkiye sahip olup olmadığından artık emin değildir. Dua etme Allah'a güvenme temeline dayanmaktadır. Daha mantıklı açıklamalar, duanın etkisiyle ilişkilendirilmekte ve özellikle dua eden kişi üzerindeki manevî etki vurgulanmaktadır.⁷¹ L.B.Brown'un araştırması Goldman'ı doğrular niteliktedir. Bu araştırmaya göre, duanın "doğrudan maddi etkisine inanç" yaş ilerledikçe azalır. Ancak bu gerilemenin ölçüsü din eğitimine bağlıdır. Doğrudan "maddi" etkiye inanç ile karşılaştırıldığında, psikolojik bir dönüşümden geçen etkiye inancın oranı yaşla birlikte artmaktadır.⁷²

Yaşın ilerlemesiyle birlikte çocuğun dualarının birçoğunun yerine gelmediğini görmesi durumunda, duanın artık onun için bir ritüel haline geleceğini ve manasını kaybedeceğini dolayısıyla duayı artık alıştığı için veya kendisinden beklendiği için yapacağını savunanlar da vardır.⁷³ Ancak bu konuda yapılan ampirik araştırmalara göre, ergenlerin ve gençlerin büyük bir çoğunluğu dua ettiklerini, dualarının geçerliliğine inandıklarını, yine büyük bir çoğunluğu da dua ederken rahatladıklarını ve duanın ruh sağlıklarına faydalı olduğuna inandıklarını ifade etmişlerdir.⁷⁴

Çocukların duaları, onların Tanrı tasavvurlarıyla yakından ilişkilidir. Çocukluk döneminde Allah inancının sevgi ya da korku ağırlıklı olarak verilmesi sonraki dönemlerde bireyin dine ve dinî uygulamalara yaklaşımını belirleyecektir. Albayrak'ın ergenlerle ilgili yaptığı çalışma, çocukluk döneminde sevgiye dayalı bir dinî anlayışın hâkim kılınmasının sonraki dönemlere yansımaları göstermesi bakımından önemlidir.

⁷¹ Tamminen, "Gelişimle İlgili Teoriler ve Dinî Tecrübe-I", *ERUIFD*, s. 82.

⁷² Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, s. 242.

⁷³ Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnançının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, s. 13.

⁷⁴ Koç, "Dua ve İbadetin Ergenlerin Ruh Sağlıklarına Etkileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi*, s. 75-89; Kasım Çetin, *Ergenlik Çağı Gençlerinde İbadet ve Dua Tecrübesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 14; Mehmet Ayas, *İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Dua Anlayışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)s. 68.

Buna göre, ergenlerin korku motifli din anlayışıyla, sıkıntılı anlarında veya sadece ihtiyaç duyduklarında dua ettikleri görülürken; sevgi motifli din anlayışıyla yetişenlerin ise, sık sık ve düzenli olarak dua ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca dinî gelişimdeki sevgi motifinin, ergenlik döneminde Allah'a olan güveni arttırıcı bir unsur olduğu, dolayısıyla bu şekilde yetişmiş ergenlerin dualarına cevap alamasalar bile Allah'a olan inançlarında bir azalma olmadığı ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Özellikle çocukluk döneminde cezalandırıcı bir Allah tasavvuru ile yetiştirilen kimselerin, dualarının kabul edilmemesini veya başına gelen kötü bir olayı ceza olarak değerlendirebilmesi, sevgi merkezli bir Allah tasavvurunun önemine işaret etmektedir.⁷⁶ Bu çalışmalar, bireylerin çocukken almış oldukları formel ya da informel din eğitiminin yaş ilerledikçe duaya karşı bakış açısını değiştiren en önemli faktör olduğunu göstermektedir.

3.Dua Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Çocukların dua eğitimine erken yaşlarda başlanması önemlidir. Çocukların küçük yaşlardan itibaren büyükleriyle birlikte dua etmekten hoşlandıkları da göz önünde bulundurularak, onlarla birlikte, dil gelişimlerine uygun olarak Kelime-i Tevhit, Kelime-i Şehadet ve Allah lafzının tekrar edilmesi, çocukların doğdukları andan itibaren “Maşallah”, “Allah korusun” gibi ufak dua kalıplarıyla tanıştırılması dinî kavramlarla erken karşılaşmalarına sebep olur. Nitekim küçüklere ilk öğretilecek cümlenin “Lâ İlâhe İllallah” olması gerektiği yönünde rivayetler mevcuttur.⁷⁷ Çocuklara acele etmeden küçük duaların, şükür cümlelerinin, ilahilerin öğretilmesi, onların dinî duygularının beslenip gelişmesine, zihinlerinde Allah inancı ve dine dair pek çok kavramın belirmesine zemin hazırlar. Çocuklar zihinlerinde oluşan kelime ve kavramları çevresine sorarak tatmin edici cevaplar almaya çalışırlar. Bu sebeple, zihnin her şeyi almaya hazır olduğu bu dönemler din eğitimine başlayabilmek için bir fırsat olarak düşünölmelidir.⁷⁸

⁷⁵ Ahmet Albayrak, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 137,195.

⁷⁶ Naci Kula, “Gençlerde Izdırap Tecrübesine Bağlı Dinî Krizle Başa Çıkmaya Yönelik Öneriler”, *Gençlik önemi ve Eğitimi II*, s. 111-112.

⁷⁷ İbn-i Ebi Şeybe, *Musannef*, 1/348.

⁷⁸ Mehmedoğlu, “Dualarında Çocuk”, *Ekev Akademi*, s. 151; Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 75.

Çocuklara kalıplaşmış dua cümleleri ve kısa surelerin yanında, mümkün olduğu kadar erken, yaşına ve kavrayışına uygun şekillerde, içinden geldiği gibi dua edebileceği öğretilmeli, kendi sözcükleriyle dua etmeleri yönünde teşviklerde bulunulmalıdır. Aslında kalıplaşmış dua cümleleri, din duygusunun küçük yaşlarda verilmesi açısından önemli olsa da, duada asıl olanın çocuğun Allah ile tamamen öznel olan bir diyaloga girmesi olduğu unutulmamalıdır. Nitekim duanın nasıl yapılacağı hususunda gerek dinî metinlerde gerekse sosyokültürel çevrede hazır bilgiler var olsa da inanan insanların günlük hayatın akışı içerisinde daha serbest biçimde ve içlerinden geldiği gibi dua etmeyi tercih ettikleri görülmektedir.⁷⁹ Genellikle çocukların kişisel isteklerinin ön planda olması sebebiyle ne istediğini bilmeden dua etmeleri onlara anlamsız gelebilir. Ayrıca çocuğa kendi diliyle dua etmeyi, anladığı bir dili kullanmasını öğretmek, onun gelişimi açısından da uygun bir yoldur⁸⁰ ve çocuğun isteklerini, ihtiyaçlarını, sıkıntılarını ifade edebilmesi açısından önemlidir.

Dua eğitiminde önemli hususlardan biri de, çocukların öğretilen dinî metinleri lafzen algılamaları sebebiyle zihinlerinde bazı karışıklıkların oluşabilmesi ihtimalidir. Bu da onların dua anlayışında birtakım yanlış anlamaları ortaya çıkarabilir. Bu sebeple dua metinlerinin çocuklara açıklanması gereklidir. Örneğin: “Bir çocuk Allah’a imanın dağları yerinden oynatabileceği şeklindeki bir duayı ezberlemiş ve üç saat süreyle yöredeki dağın denize düşmesi için dua etmiştir. Duasının kabul edilmediğini görünce de uzun yıllar dua etmeyi terk etmiştir.”⁸¹ Çocukların duydukları şeyleri olduğu gibi kabul ettikleri, soyut düşünemedikleri ve çocuğa öğretilen dua biçimlerinin, onun “Allah” algısını da biçimlendirmede etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

İlk çocukluk döneminde, çocukların dualarının karşılığında somut sonuçlar almak istemeleri, üstelik istek ve arzularının hemen yerine geleceğini ümit etmeleri,⁸² duanın çocuklar tarafından bazı işlerin kolaylıkla yapılmasını sağlayan sihirli bir değnek gibi algılanmasına sebep olabilir. Bu durumu, Allah’ı akıldışı olsa bile her isteği kabul eden, bir nevi büyücü gibi gösterme davranışında olan anne-babalar da pekiştirmektedir.

⁷⁹ Yapıcı, “Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 62.

⁸⁰ Recai Doğan- Cemal Tosun, *İlköğretim 4. Ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 134.

⁸¹ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 74.

⁸² Hökekleli, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler”, s. 79.

Bu yaklaşım biçimleri çocuğun kendi güç ve sınırlılıklarını keşfetmesini engelleyecek bir sonuca yol açabilir.⁸³ Çocukların dualarında makul istek ve taleplerinin yerine gelebileceği onlara belirtilmelidir. Bu isteklerin de bir kısmının gerçekleşmeyeceği, bazen de istenilen şeyin yerine daha iyisinin verilebileceği vurgulanmalıdır. İsteklerin yerine gelmesi için öncelikle kişinin kendi gayretinin daha değerli olduğu belirtilmelidir. Ancak bu durum, çocuğun “istediğimi zaten hemen elde edemeyebilirim” şeklinde düşünerek dua etme isteğini kaybetmesine neden olabilir. İstedimizi elde edemesek bile dua etmenin kendisinin, kişiyi Allah’a yakınlaştırdığı ve yapılan duanın Allah’ın sevgisini kazanmaya sebep olacağı anlatılmalıdır. Böylelikle istekleri yerine gelmediğinde güvenleri sarsılmamış olur ve dua etmeye devam ederler. Burada önemli olan çocuğun Allah’a güven, şükran ve sevgi duygularının gelişmesi için Allah ile iletişim kurmasına zemin hazırlamaktır. Bu dönemde çocuklara duanın sahip olduğumuz nimetler için Allah’a bir “teşekkür” anlamı taşıdığı şeklinde bir yaklaşımın benimsetilmesi daha uygundur.⁸⁴

Duanın doğal ihtiyaç ve ilgiler bağlamında yapılması, yaşanan iyi ve güzel şeyleri hatırlayıp, bunların mutluluğunu duyumsayarak bir çeşit Allah’ı anma davranışı olarak algılanması önemlidir.⁸⁵ Hastalık, üzüntü, keder, korku ve felaketler karşısında dua çocuklar için teselli kaynağı olup onlara güven ve ümit verir. Ancak sadece zor zamanlarda ve sıkıntılı durumlarda değil, mutluyken de şükür dualarının öğretilmesi gereklidir. Çocuğa her zaman ve her yerde dua edebileceği bilinci verilmelidir.

Çocukların duayı bir alışkanlık haline getirip doğru bir şekilde dua etmeyi öğrenmeleri, ailenin bu konudaki hassasiyetine ve atacağı doğru adımlara bağlıdır. Ailenin, eğitimin her aşamasında olduğu gibi dua eğitiminde de çocuğa örnek olması önemlidir. Çünkü “Çocuklar ailelerinde gördükleri dinî muhtevalı davranışlara, ibadetlere içten gelen duygularla yönelme eğilimindedirler ve onların dinî yaşantılarını

⁸³ Karacoşkun, “Okul Öncesi Çocuklarda Dua”, *CÜİFD*, s. 106.

⁸⁴ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 83; Mehmedoğlu, “0-6 Yaş Çocuğunun Dinî Duygu Gelişimi”, *Evin Okula Yakınlaşması ve Değişen Anne-Baba Rollerini*, s. 160-170.

⁸⁵ Karacoşkun “Okul Öncesi Çocuklarda Dua”, *CÜİFD*, s. 122.

taklit etmek isterler. Çevresindekileri Allah'a ibadet ederken görmesi, işitmesi çocuğun bilincine yerleşir ve yavaş yavaş benimsenir.”⁸⁶

Bazı büyükler çocuklarının dua etmelerini istemelerine rağmen çocuklar onların dua ettiklerini hiç görmezler. Çocuklar, o zaman duanın çocukça, çocuklara mahsus bir şey olduğunu düşünebilir ve büyüdüklerinde dua etmeyi bırakacaklarına karar verebilirler.⁸⁷ Bu dönemde çocuklar, yetişkinlerle birlikte ibadete katılmaktan, onların yanında yer almaktan büyük zevk duyarlar. Aile büyükleriyle birlikte camilere gitmek, namaz kılmak ve beraberce dualar etmek, bayram ziyaretleri çocukları derinden etkiler. Bu sebeple çocukların aile büyüklerini dua ederken görmesi ve onlarla birlikte dua etmesi önemlidir. “Nitekim çocukların Allah'a inanmaya nasıl başladıkları sorusuna verdikleri cevaplar arasında pek çoğu, dua eden, namaz kılan ve oruç tutanları görek zaman içinde onların yaptıkları ibadetleri merak ederek başladıklarını, onlarla ilgili sorular sorduklarını, büyüklerinin ibadet ettiklerini gördükçe günün birinde içlerinde onlar gibi yapma arzusunu hissettiklerini, nitekim bu konuda onları taklit etmeye kalkıştıklarını, denemeler arttıkça bu ibadetlerden hoşlandıklarını söylemektedirler.”⁸⁸ Çocukluğunda ailesi ile birlikte dinî faaliyetlerde bulunmayan kimseler ise birer yetişkin olduklarında bu faaliyetleri anlamsız bulabilirler.

Dua eğitiminin bir parçası olan dua metinlerini ezberleme faaliyetinin çocuklar açısından daha zevkli ve kalıcı hale gelebilmesinde bazı hususların göz önünde bulundurulması önemlidir.

Çocukluk yıllarının en önemli faaliyeti oyundur. Bu sebeple, dua ezberleme faaliyeti oyun aralarında yapılabilir ya da yetişkinler bir yandan çocukla oyun oynarken bir yandan da ezberlenecek duaları mırıldanabilir. Çocukla beraber dualar tekrar edilebilir, gerekirse ritim tutularak dua öğretimi daha kolay ve zevkli hale getirilebilir. Ezberlenen metnin anlamı ve içeriği çocuğun anlayışına uygun biçimde anlatılabilir. Hatta ezberlenen metinler hikâyeleştirilebilirse, okuduğu metnin anlamını bilmek çocuğun duaya olan ilgisini arttıracaktır.

⁸⁶ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, s. 38.

⁸⁷ Bilgin, *İslâm ve Çocuk*, s. 163.

⁸⁸ Yavuz, *Çocuk ve Din*, s. 184.

Yemeklerden önce ve sonra Allah'a verdiği nimetler için şükrederek, namazlardan sonra yüksek sesle dua ederek çocukta dua ile ilgili merak oluşturulabilir. Eve girip çıkarken, çocuğu bir yere yollarken, yeni bir işe başlarken anne-baba seslice hayır duada bulunabilir. Böylelikle çocukta duanın hayatın tümüne yayılmış bir faaliyet olduğu bilinci oluşur. Yol boyunca, ezberlenecek dualar dinletilerek araba ile yapılan yolculuklar dua öğretiminde bir fırsata dönüştürülebilir.

Uykuya hazırlık safhasında çocuklarla birlikte birtakım dua metinleri tekrar edilebileceği gibi uykudan önce, “Allah’ım! Beni, annemi, babamı, kardeşlerimi ve bütün müminleri sen koru” şeklinde dua etmesi tavsiye edilebilir ve böyle yaptığı takdirde meleklerin onu sabaha kadar koruyacağı anlatılabilir. Bunun olumlu tesirleri de çocukta kısa süre sonra görülecektir.⁸⁹

Çocuğa dua öğretirken sabır, anlayış ve sevgiyle yaklaşılması, onun çocuk olmasından kaynaklanan güçlüklerin göz önünde bulundurulması önemlidir. Zaman zaman birtakım sıkıntılarla karşılaşabileceği, çocukların duaları bir anda, çok düzgün bir biçimde ezberleyemeyebilecekleri, bu sebeple dua öğretiminin zamana yayılması gerektiği unutulmamalıdır. Ayrıca çocukların kolay sıkılabileceği, ibadetin gerektirdiği ciddiyete uzun süre sabır gösteremeyecekleri bilinmeli, yapılan çalışmalar onların bıkmalarına ve bu tür faaliyetlerden uzaklaşmasına sebebiyet vermemelidir.

Sonuç

Dua; insanın Allah ile irtibatını sağlayan, inancın yaşandığı ve ifade bulduğu insan için en büyük güç kaynaklarından biridir. Çeşitli araştırmalarla maddî- mânevî faydası tespit edilmiş olan duanın, erken yaştan itibaren bilinçli bir şekilde öğretilmesi önemlidir. Zira ergenlik, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde, duaya yönelik geliştirilen tutumların temeli çocukluk döneminde şekillenmektedir. Dua öğretiminin ihmal edildiği ya da doğru bir biçimde yapılmadığı durumlarda, yetişkinlik döneminde dua, tekrar eden kalıplaşmış kelimelerden ve anlamsız beklentilerden ibaret bir uygulama olarak algılanabilmekte, Allah’la hakiki bir iletişim vasıtası olamamakta ve bir ritüelden öteye geçememektedir. Hatta bazı kimseler Arapça dua metinlerini ezberleyemediği yahut kendi dilinde dua etmeyi öğrenmediği için ya hiç dua etmemekte ya da bu konudaki

⁸⁹ Mehmet Emin Ay, “Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 250.

eksiklikleri sebebiyle kendilerine dua etmesi için başkalarına başvurmaktadırlar. Bu sebeple erken yaşlardan itibaren dua eğitimine başlanması önemlidir.

Teorik ve çeşitli ampirik araştırmalardan elde edilen bulgular çerçevesinde, çocuklar Allah'la iletişim kurmak istemekte, dua etmekten hoşlanmaktadırlar. Dua; çocukta dine, Allah'a karşı bir ilgi oluşturarak onu her türlü dinî telkine de hazır hale getirmekte ve din eğitimine zemin hazırlamaktadır. Çocuğun duygularının eğitilmesi; karakterinin sağlamlaşması, kendini gerçekleştirme, birçok sıkıntının üstesinden gelebileceğini öğrenmesi ve din duygusunu bizzat yaşayarak öğrenmesine olanak vermesi açısından son derece önemli bir uygulamadır. Özellikle de temel eğitim çağında dua eğitimi bir gerekliliktir ve çocukların bu dönemde gelişim özelliklerine uygun bir dua bilincine ulaşmaları önemlidir.

Dua anlayışının öncelikle ailenin doğru tutumlarıyla, çocuğa örnek olarak, zaman içinde gelişeceği bilinmelidir. Gerek kalıplaşmış dua metinleriyle, gerekse kendi kelimeleriyle serbest olarak yapılan dualarla, her konuda çocuğun Allah'a yönelmesini sağlamak dua eğitiminin en önemli hedeflerinden biridir. Ancak çocuğun Allah'a severek yönelmesi için sevgiye dayalı bir dinî anlayışın hâkim kılınması önemlidir. Dua eğitiminde ve öğretiminde çocuğa sabır, anlayış ve sevgi ile yaklaşılması, yer ve zaman faktörlerinden yararlanılması, ezberlenecek surelerin oyun aralarına serpiştirilmesi başarıya götürecektir faktörler arasındadır. Dua eğitiminin hem dinî gelişime sağlayacağı katkılar hem de çocuğun ruhsal gelişimindeki olumlu etkileri düşünüldüğünde, bu konuda daha hassas çalışılması gerektiği, gelişimi güzel bir biçimde dua eğitiminin yapılamayacağı, belli metotlar takip edilerek, bu konuyla ilgili daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Kaynakça

Albayrak, Ahmet, “Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜSBE, Bursa, 1995.

Apaydın, Halil, “Ruh-Sağlığı Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.10, S.2, 2010.

Arıcı, Asude, “Ergenlerde Dinî Başaçıkma Yöntemi Olarak Dua”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, DEM Yayınları, İstanbul, 2006.

Aslan, Zeynüddin, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), UÜİFD, Bursa, 1987.

Ay, Mehmet Emin, “Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu (İSAV)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998.

Ayas, Mehmet, *İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Dua Anlayışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), OMÜSBE, Samsun, 2007.

Aydın, Ali Rıza, *Dinî İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1995.

Aydın, Özlem Güler, *Yaşamı Sürdürmede Dini İnancın Rolü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.

Batman, Elif, *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ÇÜSBE, Adana, 2008.

Bebek, Adil, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.

Bilgin, Beyza, *İslam ve Çocuk*, DİB Yayınları, Ankara, 1997.

-----, “Çocuğun Manevi Eğitimi”, *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı 6, Ankara, 1986.

-----, “Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dinî Kavramlar”, *Din Öğretimi Dergisi*, S.8-9, Ankara, 1986.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998.

- Carrel, Alexis**, *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Cilacı, Osman**, “*Dua*”, DİA, IX, 1994.
- , *Psiko-Sosyal Açıdan İlahî Dinlerde Dualar*, Konya, 1982.
- Cüceloğlu, Doğan**, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Çetin, Kasım**, *Ergenlik Çağı Gençlerinde İbadet ve Dua Tecrübesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜİF, Bursa, 1984.
- Dodurgalı, Abdurrahman**, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1999.
- Doğan, Recai- Tosun, Cemal**, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegem A Yayınları, Ankara, 2003.
- Elkind, David** vd., “The Child’s Conception Of Prayer”, *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 1967, (VI), 1.
- Ellison, C.G.**, “Race, Religious İnvolvement And Depressive Symptomatology In A Southeastern U.S. Community”, *Social Science and Medicine*, 40, 1991.
- Evirgen, Muharrem**, *Dinî İnanç ve İbadetlerin Stres Üzerindeki Etkisi*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), UÜİF, Bursa, 1999.
- Hayta, Akif**, “İbadetler ve Ruh Sağlığı”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, DEM Yayınları, İstanbul, 2006.
- Hood, Ralph** vd., “Dinî Gelişim Kuramları”, çev. M. Doğan Karacoşkun, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, S.4, 2004.
- Hökelekli, Hayati**, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.
- , “Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler”, *Din Öğretimi Dergisi*, S.14, Ankara, 1988.
- Izutsu, Toshihiko**, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat. Yayın yeri ve yılı?
- Karacoşkun, M. Doğan**, “Okul Öncesi Çocuklarda Dua”, *CÜİFD*, C.IX/1.

-----, *Psiko-Sosyal Açısından İman (Dinî İnanç)- Amel (Dinî Davranış) İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), OMÜSBE, Samsun, 1998.

Karaman, Fikret, *Din ve Sosyal Hayat*, DİB Yayınları, Ankara, 2011.

Kayıklık, Hasan, “Kur’an’daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), Adana, 2001.

Kırca, Celal, *Kur’an-ı Kerim’de Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1989.

Kimter, Nurten, “Dinî İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul, 2006.

Koç, Mustafa, *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2002.

-----, “Dua ve İbadetin Ergenlerin Ruh Sağlıklarına Etkileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.41, S.4.

Konuk, Yurdağül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, TDV Yayınları, Ankara, 1994.

Köktaş, M. Emin, *Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.

Köylü, Mustafa, “Çocukluk Dönemi Dinî İnanç Gelişimi ve Eğitimi”, *AÜİFD*, XV, II, Ankara, 2004.

Kula, Naci, “Gençlerde İzdırıp Tecrübesine Bağlı Dinî Krizle Başa Çıkmaya Yönelik Öneriler”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2003.

Küçük Abdurrahman-Tümer, Günay, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.

Marinier, Pierre, *Dua Üzerine Düşünceler*, çev. Sadık Kılıç, Nil Yayınları, İzmir, 1991.

Mehmedoğlu, Yurdağül, “Bir Eğitim Sorunu Olarak Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998.

-----, “*Dualarında Çocuk*”, Ekev Akademi, C.3, S.1.

-----, *Erken Çocuklukta Din ve Ahlâk Gelişimi*, yay. haz. M. Sevinç, İstanbul, 2003.

-----, “0-6 Yaş Çocuğunun Dinî Duygu Gelişimi”, *Evin Okula Yakınlaşması ve Değişen Anne-Baba Rollerini*, Ankara, 2003.

Meyerovitch, Eva De Vitray, *Duanın Ruhu*, çev. Cemal Aydın, Şule Yayınları, İstanbul, 2002.

Oruç, Cemil, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2001.

Öcal, Mustafa, “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma”, *UÜİFD*, C.13, S.2, 2004.

Özbydar, Belma, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Matbaası, İstanbul, 1970.

Özdoğan, Özlem, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, *AÜİFD*, S.47, Ankara, 2006.

Özeri, Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2004.

Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

Peker, Hüseyin *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Eser Matbaası, Samsun, 1991.

-----, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000.

Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid*, Bahar Yayınları, İstanbul, Trhsz,

Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, TDV Yayınları, Ankara, 1991.

Soysaldı, Mehmet, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Dua*, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul, 1996.

Şeriati, Ali, *Dua*, çev. Kerim Güney, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1993.

Tamminen Kalevi - Nurmi, Kari E., “Gelişimle İlgili Teoriler ve Dini Tecrübe-
I”, çev. Nurten Kınter, *ERUIFD*, S.14, 2012.

Tosun, Cemal “Dua Öğretimi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.II, S.6, Ankara,
2000.

Vergote, Antoine, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, MÜİFV
Yayınları, İstanbul, 1999.

Yaparel, Recep, *Dua: Psikolojik Bir Yaklaşım*, Dokuz Eylül Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, İzmir, 1995.

-----, *Yirmi Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dinî Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum
Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1987.

Yapıcı, Asım, “Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan
Sorunlar”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 2005.

Yavuz, Kerim, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yayınları,
Ankara, 1983.

-----, *Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin
Işık, Abdullah Yücel, Nusrettin Boelleli, Azim Yayıncılık, C.II, İstanbul, 1992.